

STM 1929

Värmlandsvisans melodi

Av Nils Dencker

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

VÄRMLANDSVISANS MELODI

AV NILS DENCKER (Sköldinge)

När Fryxell i sitt sångspel »Wermlandsflickan»¹ låter den hos norrmännen fångne jägaren Sven sjunga ut sin kärlek till hembygd och familj i sången »Ack Wermeland du sköna» göt han orden i de vackra östgötska tongångar, som sedan blivit så kära för vårt folk. Det var ingen tillfällighet, att skalden lånade Östgöta bergslagsvisas² melodi; redan i hemlandskapet hade dessa toner sjungit bygdens och kärlekens lov: Ack Östra Götland och Finspånge län. — — — Med Fryxells ord gick denna melodi på segertåg och skapade sig en rangplats bland våra folkmelodier. Helt visst har den för värmlänningen blivit till en av landskapets goda tillgångar och rent av betraktats som en tonsyntes av värmländsk kynne.

För östgöten däremot är melodien en förlorad klenod. När dr Sigurd Erixon³ drog fram den gamla östgötavisan i dagen, visste nog rätt få, att värmlandsvisans melodi var östgötsk. Erixon har liksom dr Arthur Nordén,⁴ som också i egenskap av östgöte intresserat sig för denna visa, beklagat, att Östergötland låtit avhända sig den förnämliga melodien. Båda framhålla med rätta, att melodiens äldre historia borde klarläggas.

*

Richard Dybeck synes ha blivit särskilt intresserad av melodien. På de »aftonunderhållningar med nordisk folkmusik», som han anordnade särskilt i Stockholm, förekom Värmlands-

¹ Poetisk Kalender för år 1822.

² Visan kallas så enligt den östgötske folkvisesamlaren, kyrkoherde Wiede.

³ Sigurd Erixon i »Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening» 1913—14 s. 100—101, »En bortglömd östgötavisa» och 1916 s. 78—80 »En bortglömd östgötavisa ännu en gång.»

⁴ Arthur Nordén i Stockholms Tidningen den 13 febr. 1927 »Hur Värmlandssången föddes.»

visan under de första konserterna som nummer ett bland folkvisorna. I en översikt¹ av programmet för den första aftonunderhållningen i Stockholm den 15 nov. 1844 säger han bl. a.: »Endast till melodien känd bland allmogen i Wermeland samt med föga förändring i Nerike och Westmanland, der den sjunges till en visa.» I programmet den 9 mars 1847 nämnes också en del av Östergötland: »Med äldre ord bekant äfven i Nerike, Westmanland och Wadstenatrakten af Östergötland.» Av dessa notiser synes framgå, att Dybeck på den tiden ansåg melodien vara värmländsk, först senare fick han reda på melodiens östgötska ursprung. Hans tidigare uppgifter om melodiens spridning ha förmodligen grundat sig på osäkra hörsägnar. De »artförändringar» som han omnämner från Närke och Västmanland, avse, så vitt jag kan förstå, ett par visor, vars melodier börja med samma toner som Östgöta bergslagsvisa, men dock ej ha något att göra med den.

Att melodien ej varit känd i Värmland före Fryxell, framgår tydligt av ett vistryck, som finns i Zetterströms »Poetiska samlingar» i Uppsala universitetsbibliotek. (Vol. VIII nr 10). Skillingtryckets titel lyder: Twänné Nya och Lustiga Kärleks-Visor, Den Första: Ack Fryckedahls Härad och Wermelands Län, ec. Sjunges som: Rest hafwer jag öfwer Watten och Land, ec. Den Andra: Hör nu på min lilla sköna ec. Sjunges under sin behagliga Melodie. Fahlun. Tryckte hos Ol. Axmar 1808.»

v. 1. Ack Fryckedahls Härad och Wärmelands Län,
Ja, du är en Krona för andra,
och inom din gräntsor bor redliga Män,
hwem vågar mot mig derpå klandra,
du Fryckedahls Härad, bland frihet och dygd,
som warit min hemort och min fäders bygd,
der jag hit til werlden blef födder.

Denna visa är helt enkelt ett plagiat av Östgöta bergslagsvisa med ett tillägg av två strofer utöver dennas tio samt med värmländska ortsnamn i st. f. östgötska. Märkligt är, att denna värmländska visa ej sjungits till östgötavisans toner utan till en annan melodi, som under senare hälften av 1700-

¹ Runa 1844 s. 110.

talet var rätt allmänt känd.¹ Skälet härtill kan ej vara något annat än att östgötavisans melodi var obekant i Värmland.

Bättre underrättad om melodians utbredning är folkvisesamlaren, kyrkoherde L. Chr. Wiede.² I hans värdefulla handskrift »Svenska Folkvisor» i Vitterhetsakademiens bibliotek får man ordentligt besked om visan och dess författare. Wiede säger, att den är skriven i slutet av 1700-talet eller kanske början av 1800-talet av betjänten vid Skönnarbo bruk i Tjällmo socken, Anders Ölin, kallad »Skuttens Anders», vars föräldrar voro bondfolk från Ölstad i Risinge socken.³ Dessutom tillägger Wiede: »Denne med en för sitt stånd ovanlig poetisk förmåga begåfvade yngling uphörde aldeles at sjunga, sedan han gift sig från Östra Eneby Socken, samt bosatt sig inom Tjellmo, der han försörjde sig med skraddarearbete. Han är, för icke många år sedan, död.»

I Wiedes barndom (»omkring åren 1809 och 1810») sjöngs Östgöta bergslagsvisa i norra delen av Kalmar län. På den tiden funnos tryckta exemplar men senare kunde Wiede ej uppbringa något. Visan fortlevde dock »under sin välkända melodi bland allmogen i Östergötland och Nordöstra Småland». Dessa Wiedes uppgifter om visans spridningsområde stämma väl överens med vad som kan utläsas av skillingtrycken. Tillsammans med andra kärleksvisor är »Ack Östra Götthland och Finspånge Län» nämligen tryckt följande gånger: Nyköping år 1800, Jönköping 1806 samt Norrköping 1806, 1807, 1814 och 1817. Samtliga tryck finnas i Kungliga biblioteket. Visan hade således sin glanstid under de två första årtiondena av 1800-talet och var på återgång, när Wiede upptecknar den på 1840-talet.

På skillingtrycken står ej angivet något om melodien. Detta visar, att ingen mera känd visa förut sjungits till dessa toner.

¹ Många visor sjöngos till melodien.

² född i Locknevi ^{11/10} 1804 och död som kyrkoherde i Ekebyborna ^{8/6} 1882. Linköpings Stifts Herdaminne av Westerlund och Setterdahl, Del 2, hf. 1 s. 298: Under åren 1844—47 var W. pastorsadjunkt i Östra Husby och letade då rätt ifrigt »efter fädrens »varlefvor på den nära därintill belägna, åtminstone föregifna, Bråvalla hed» samt vandrade ofta nog »bygden kring, forskande efter hvad forna tiders historia och sed kunna fortleva bland folket, dervid icke sällan jemväl bärande violinen under sin arm, för att kunna uppteckna icke blott orden utan äfven melodierna till de folkvisor, som han då här och der lyckades att uppleta». (De citerade orden äro efter dr Stenhammar.)

³ Se även Sigurd Erixon a. a.

Från Ölin kan både ord och melodi härstamma. Dr Sigurd Erixon har emellertid anmärkt,¹ att visans första strof är av lödigare halt än fortsättningen. Han förutsätter därför, att Ölin i sin ordning lånat av en äldre visa och efterlyser denna. »Av stort intresse i detta fall är således fortfarande, att uppspåra den gamla östgötavisans ord samt att söka klarlägga om melodin ursprungligen tillhört den eller ej.»

I den tredje källan till Östgöta bergslagsvisas historia, författarinnan Mathilda Lönnbergs uppsats om Risinge socken i »Land och folk» år 1875,² uppgives bestämt, att redan före Ölin en visa sjöngs till melodien med begynnelseorden:

»O Östra Götland och Finnespånge Län,
Du krona bland Svea länder alla.»

Visserligen är det misstänkt, att andra raden liknar Fryxells men är olik Ölins äldre. Under den förutsättningen, att Fryxell ej haft några förbindelser³ med prosten Matthias Stenhammar i Risinge, kan endast första raden anses vara äkta. För övrigt är det troligt, att fru Lönnberg var väl underrättad. Hon var nämligen dotter till den musikintresserade prosten Stenhammar, som blev kyrkoherde i Risinge år 1797, alltså vid den tid, då Ölin diktade sin visa. Efter prosten Stenhammars död gifte modern, som var komministerdotter från Risinge, om sig med en brorson till sin förre man. Säkert hade dessa Stenhammar reda på, att melodien sjungits före Ölin. Det är antagligt, att Wiedes och Dybecks uppgifter om Östgöta bergslagsvisa gå tillbaka till Stenhammarerna.⁴

Något tryck med den äldre Östgötavisan är ej känt och har väl aldrig funnits. Visan har fortlevat genom muntlig tradition tills den i slutet av 1700-talet utlocknade med un-

¹ Sigurd Erixon a. a. 1916 s. 80.

² Se Sigurd Erixons och Arthur Nordéns a. a.

³ Fryxell kan ha träffat Stenhammar i Stockholm, då S. var medlem av prästeståndet.

⁴ Wiede fick visor från P. U. Stenhammar. — I föredraget vid aftonunderhållningen år 1861 (Sigurd Erixon a. a.) säger Dybeck utöver fru Lönnbergs senare meddelande, att visan sjöngs på 1600-talet. Troligen beror denna obestyrkta notis på att Dybeck hört, att visan i Risinge ansågs mycket gammal. Han kan emellertid ha tagit uppgiften från »Åtsked af svenska folksharpan» (s. 100). Afzelius omnämner där den förut omtalade visan »Ack Fryckedahls Härad»

dantag av begynnelseorden. Vill man söka utreda visans förhistoria återstår endast den utvägen, att forska efter *melodiens* varianter.

Wiedes handskrift »Svenska folkvisor» är en givande källa även för melodihistorien. Först och främst är Ölins visa där

Wiede: Svenska folkvisor nr 173. Östgöta bergslag, Vikbolandet.

Ack Östra Götland och Finspångalän, ja du ären krona för
Ty i-nom dina gränser boredeligamän vem vågar sig emott dem att
andra. I Risinge socken med ära och med dygd, Se
klandra. Där är min hemort och fädernas bygd Där jag hit till världen blev
födder.

Östgöta bergslagsvisa.

upptecknad i två rätt lika varianter (nr 173). För den ena uppgives, dels att den sjungits av hustru Jäger,¹ som var gift med en grenadiär från Jämsjö i Ö. Husby socken; dels att Risinge var hemorten. Den andra varianten är upptecknad på Vikbolandet.

Dessutom finnas 3 visor, som mera lokalt sjungits till melodien, nämligen nr 43 »Förgäves uppå stigen jag dig att möta går» (»Lantflickans klagan»,² vida spridd med andra melodier), nr 128 »Du Lilla Kyrko socken, du är en roligt tröst» (sjungen av Brita Lena i Glängstad) och nr 193 »I Rodalå socken och Varkinna by» (efter Tvärdala flickor). Alla tre, vilka endast i Östergötland varit knutna till melodien, ha naturligtvis fått den från Ölins visa. Nr 128 »Du Lilla Kyrko socken» är tryckt i Norrköping år 1844. Nr 193 »I Rodalå socken» är tryckt i Norrköping 1808, hos Ad. Raams Enka i Norrköping 1812, 1815 och 1819, hos Lars Wahlström i Göteborg 1819, i Växiö 1822, hos Elmer och Granberg i Stockholm 1823 samt i Västervik 1842. I Norrköpingstrycket av år 1819 förekommer den tillsammans med visan »I Lerberg socken i en by, som kallas Ås». Dessa tre visor med sockennamn, av vilka väl endast Rodalå är fingerat, äro kanske en slags efterterbildningar av Ölins visa. De synas härstamma från Östergötland.

För att tränga Östgöta bergslagsvisas melodi närmare in på livet är det nödvändigt att taga reda på de vismelodier, i vilka östgötamelodiens olika fraser och även delar av dessa ingå. Hela första frasen d. v. s. de toner, som sjungas till orden »Ack Östra Götland och Finspångalän», finns i 5 östgötska och — något deformerad — i en skånsk visa. Av de östgötska befinna sig icke mindre än 4 bland Wiedes »Svenska folkvisor», nämligen nr 7 »Det bodde en herre på Östervalla ö» (uppt. efter Lovisa i Gyllinge), nr 11 »Och båtsmän de skifta sina åror till att ro» (hustru Egg), nr 61 »Roséa lilla tjänte på konungens gård» (hustru Boglina) samt nr 132 »Fru Maja Greta gångar sig åt storgatan fram» (Lovisa i Gyllinge och även i Kvarsebo socken). Samtliga äro upptecknade under 1840-talet på Vikbolandet. Dessutom förekommer samma fras

¹ I den oinbundna delen av manuskriptsamlingarna meddelar Wiede sångarnas namn.

² Författad av Hedborn.

i en annan östgötsk visa i »Svenska fornsånger», nr 26 Valivan. Var i Östergötland den sista är upptecknad är nu omöjligt att säga, ty den finns icke i »Handskrifterna till Svenska fornsånger» (Kungl. bibl.). Melodien är på sitt sätt intressantare än de fyra andra, ty även 2:dra frasen tyckes vara besläktad med Östgöta bergslagsvisa fast den ligger ett tonsteg högre. Den skånska visan¹ med orden »Herr Peder han tjänte på konungens gård» är upptecknad i Snårestad på 1880-talet.

Alla våra gamla folkliga vismelodier, utom koralerna, ha fortplantats genom muntlig tradition. Under tidernas lopp ha därför de ursprungliga melodierna tagit intryck av tid och bygd till den grad, att varianternas släktskap ofta är svår att

Svenska Fornsånger, Romanser nr 26 Valivan. Transp. Östergötl.

Och jungfrun hon lade sig i sång-ern med

Wiede: Sv. Folkvisor nr 7.

Vikbolandet.

Det bodde en Herre på Östervalla ö, Han

hade tre döttrar och gramma vore de Med all å-ra.

¹ Teckningar och Toner ur skånska allmogens liv. Lund 1889. Folk-musik nr 1.

Wiede: Sv. Folkvisor nr 11.

Vikbolandet.

Och båtsmän de skifta sina å-ror till att ro, Och

jungfrun hon vrider sina händer uti blo: Ack,

nåda mig som skall uppå det hedniska landet att fördäras.

Wiede: Sv. Folkvisor nr 61.

Vikbolandet.

Ro-sé-a lilla tjänte på konungens gård.

Wiede: nr 132.

Vikbolandet, Kvarsebo.

Fru Maja-Greta gångar sigåt storgatan fram.

Vismelodier med Östgöta bergslagsvisas första fras.

igenkänna. Folkmelodierna leva sitt liv i »flytande tillstånd», frasernas innehåll omändras och ursprungliga fraser bli utbytta mot andra. Östgöta bergslagsvisa är också en produkt av en dylik utveckling.

Det blir därför ej lönlöst att dela upp den första frasen, vars förekomst i hel form vi förut påpekat, i två halvor och söka efter dem i andra vismelodier. Första halvan med sin uppgående mollskala från tonikan till dominanten förekommer i flera svenska och utländska visor. Den andra halvan däremot är mycket sällsynt och har en äktsvensk prägel. Utom

i de förut omnämnda visor, i vilka östgötavisans hela första fras ingår, påträffas den hos Wiede i en variant till nr 7 med orden »Och Näcken han gångar sig till Elvebostrand» (från Säby socken i Småland nära östgötagränsen) och dessutom i en skånsk variant¹ till samma visa med orden »Det bodde en herre vid Östravall-led.» Dessa tongångar äro sålunda bundna vid en visa om Näcken.

Wiede: *Svenska Folkvisor nr 7 var.*

Säby sn, Småland.

Och Näcken han gångar sig till El-va-bo-strand.

Teckningar och toner nr 3. Näcken och jungfrun.

Vemmenhögs härad.

Där bodde en herre vid Ös-tra-vall-led.

Vismelodier, innehållande Östgöta bergslagsvisas första fras' senare hälft.

Första frasen i östgötavisans 2:dra period, de toner, som i Värmlandsvisan åtföljas av orden »Ja, där vill jag leva, ja, där vill jag dö», har jag endast funnit i en sörmländsk visa »Olof Adelin han tjänte på konungens gård» från Lunda socken nära östgötagränsen.² Frasens förekomst i denna visa kan ej gärna vara någon tillfällighet. Början liknar nämligen något litet Östgöta bergslagsvisas melodi.

Förekomsten av fraser ur Östgöta bergslagsvisas melodi i dessa visor tyder på, att melodien i någon form existerat före Ölin. Utom den försvunna äldre östgötavisan ha förmodligen också andra visor sjungits till melodier, i vilka fraser av Östgöta bergslagsvisa ingått. Av bevarade spår att döma ha dessa visor mest sjungits i Östergötland. Här är tydligen

¹ Teckningar och Toner. Folkmusik nr 3 »Necken och Jungfrun».

² Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. Hf. II. Folkvisor nr 18 (uppt. av Emil Öberg).

deras hemort. Östgöta bergslagsvisa är även till sin melodi en gammal östgöte — det är den slutsats man kan draga av ovannämnda varianterens förekomst.

Denna variantundersökning kan dock ej klarlägga melodien äldsta historia. Ett lyckosamt resultat ernås först, när man jämför Östgöta bergslagsvisas melodi med utländska folkmelodier. I allmänhet är det omöjligt att för våra äldre folkmelodier påvisa utländska mönster, från vilka våra melodier skulle kunna ytterst härstamma, men i detta fall kan ingen

O Nederland, let op u saeck. Transp.

*O Nederland let op u saeck, de tyt en stont is daer,
Op dat nu inden hoek niet saeck u-vryheit die voor-waer*

U onders hebben dierge-cocht met goet en bleet en Le-ven;

want sy werd nu gantschen te nemaal gesocht tot niet te zyn verdreven.

»O Nederland.»

tvekan råda om ursprunget. En gammal nederländsk visa, »O Nederland, let op u saeck», påminner om Östgöta bergslagsvisa till melodien, vars första fras början och första fras i 2:dra perioden är gemensam för båda¹. I detta sammanhang är fru Lönnbergs uppgift, att den gamla bergslagsvisan började »O Östra Götland» värd att lägga märke till.

¹ Fl. van Duyse: Het oude Nederlandsche Lied. Haag & Ant. 1903. Nr 456 s. 1751. Det förefaller, som om Ölin bibehållit traditioner av andra nederländska visor. Vid nr 147 av sina folkvisor har Wiede anmärkt, att den på Vikbolandet upptecknade melodien härstammade från »Anders Öhlin i Gillerhälla för 40 år sedan». Detta har väl meddelats honom av sångerskan, Brita Lena i Glängstad. Denna melodis första fras finns i en flamsk visa »Kapiteyn Bart» (Cousse-maker, Chants populaires des Flamands de France etc. Gand 1856 LXX s. 261).

Den nederländska visan går tillbaka till en fosterländsk dikt av Valerius från 1570-talet, i vilken han manar sina landsmän till kamp mot de spanska förtryckarna för att skydda landets privilegier. Melodien trycktes första gången i Starter, Friesche lust-hof, Amsterdam 1621 och uppgavs då härstamma från »Mr Jaques Vredeman, Musyck — Mr der Stadt Leeuwarden». Hans melodi tillhörde en liknande visa »O Vriesland, soo vol deygden».

Den nederländska melodien har således redan på 1500-talet använts till hyllningsdikter åt hembygden. Bland den skatt av visor, som nederländarna¹ i De Geers följde togo med sig till Finspång och Norrköping, bör melodien ha följt med. Helt naturligt är också, att deras svensktalande ättlingar sedan omsatte sina fäders sång till en hyllning åt Finspångalän, den nya hembygden. Så måste den gamla, nu försvunna Östgöta bergslagsvisan en gång ha uppstått.

Liksom holländarnas ättlingar formades till verkliga svenskar, blev även den nederländska visan helt svensk. Visserligen ha de båda melodierna något gemensamt men Östgöta bergslagsvisas svenska karaktär är omiskänlig. Melodiens präktigaste parti, den första frasen, med sin flamska första halva och resten är en visa om Näcken, uttrycker i sin byggnad även den inre kärnan: bygdekärlek, omspunnen av vår urgamle svenske Orfeus.

RÉSUMÉ

Cette mélodie d'un des chants nationaux les plus connus et aimés de notre pays, »Ack Värmeland du sköna», a été tirée d'une autre chanson venue du vieux district minier du pays d'Östergötland. Cette chanson »Östgöta bergslagsvisa» est une simple chanson d'amour, composée par un fils de paysan de l'endroit. La mélodie provenait déjà d'une chanson plus ancienne du pays, chanson à laquelle »Östgöta bergslagsvisa» a emprunté ses paroles du début.

Cette ancienne chanson, qui n'a pas été conservée, était déjà complètement oubliée à la fin du 18ème siècle, si l'on en excepte du moins ses premières paroles. Le fait que cette chanson, avant le début du 19ème siècle, a été chantée en Östergötland paraît ressortir de ce qu'un certain nombre de mélodies populaires chantées pendant la première moitié du 19ème siècle contiennent des motifs qui proviennent de »Östgöta bergsvisa».

Bien que l'origine de cette vieille mélodie paraisse obscure, il semble qu'elle pourrait bien tirer son origine d'un chant hollandais »O Nederland». Il présente tant dans sa mélodie que dans ses premières paroles quelque analogie avec notre propre chanson suédoise.

Pendant le 17ème siècle, des vallons et des flamands émigrèrent en Östergötland. Il peut se faire qu'ils aient amené avec eux cette chanson hollandaise ou une chanson analogue. Peu à peu, la mélodie ainsi importée s'est faite tout à fait suédoise.

¹ Ang. holländarnas talrikhet i Norrköping se Edw. Ringborg, Till Norrköpingskrönikan III s. 15.